УДК 343.412

**Павликівський В.І.**
к.ю.н.,завідувач кафедри
кримінально-правових
дисциплін та адміністративного
права Харківського економіко-
правового університету

## Кримінально-правові обмеження свободи слова (порівняльний аналіз)

**Анотація**. В статті досліджується проблема кримінально-правових обмежень свободи слова в Україні та інших державах світу. Аналізується кримінальне законодавство держав СНД та Європи на предмет норм, що встановлюють обмеження свободи слова та інформації. Встановлено близько 30 норм, пов'язаних з обмеженням свободи слова та інформації, які в цілому відповідають вимогам необхідності та доцільності впровадження в демократичному суспільстві.

**Ключові слова**: свобода слова, свобода інформації, кримінально-правові обмеження, кримінальна відповідальність, міжнародні стандарти.

**Аннотация.** В статье исследуется проблема уголовно-правовых ограничений свободы слова в Украине и других государствах мира. Анализируется уголовное законодательство СНГ и Европы на наличие норм, устанавливающих ограничения свободы слова и информации. Определено около 30 норм, связанных с ограничением свободы слова и информации, которые в целом отвечают требованиям необходимости и допустимости в демократическом обществе.

**Ключевые слова**: свобода слова, свобода информации, уголовно-правовые ограничения, уголовная ответственность, международные стандарты.

**Annotation.** In the article the author studies the problem of criminal law restrictions of freedom of speech in Ukraine and other countries of the world. Analyzed the criminal law of European countries and the CIS on the presence of norms establishing restrictions on freedom of speech and information. Identified about 30 norms related to the restriction of freedom of speech and information. Criminal law provisions meet the requirements of necessity and acceptability in a democratic society.

**Key words**: freedom of speech, freedom of Information, criminal

law restrictions, criminal responsibility, international standards.

*Постановка проблеми.* Ст. 34 Конституції України проголошує свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Однак, визначені у ст. 34 Конституції України свободи не мають абсолютного характеру. Реалізація зазначених прав у багатьох випадках зачіпає інтереси інших членів суспільства, може бути пов'язана з розголошенням конфіденційної або таємної інформації. Враховуючи це, законодавство України передбачає певні обмеження свободи слова. Їх відповідність основним засадам демократичного суспільства є вимогою часу, у зв'язку з чим актуальним є вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері законодавчого обмеження свободи слова.

Найбільш суворі заходи обмежень свободи слова та інформації передбачені законодавством про кримінальну відповідальність. Кримінальний закон передбачає покарання за найбільш небезпечні порушення, пов'язані зі злочинним зловживанням свободи слова та доступу до інформації. Проведений нами аналіз чинного кримінального законодавства України встановив наявність близько 30 кримінально-правових норм стосовно обмежень свободи слова та інформації. В більшості випадків зазначені обмеження стосуються: режиму обігу інформації з обмеженим доступом та розповсюдження матеріалів із закликами до дій, що створюють небезпеку громадському порядку та громадській безпеці, конституційному устрою, миру і безпеці людства.

У зв'язку з цим становить інтерес порівняння законодавства зарубіжних країн, зокрема, європейських та пострадянських держав. Двадцять років тому законодавство держав Радянського Союзу було ідентичним у всіх республіках, в них донині збереглася однакова (континентальна) правова система, схожі традиції права і законотворчості. Всі вони – члени ООН та учасники Організації з безпеки і співробітництва в Європі; більшість вступили до Ради Європи, а всі три прибалтійські країни – в Європейський Союз. Тим не менш, за минулий історично невеликий період з моменту розпаду СРСР 15 держав, що виникли на його місці, пройшли різний шлях, з різними результатами щодо дотримання свободи масової інформації та створення її правових гарантій. Що стосується законодавства європейських країн, його аналіз надає додаткові орієнтири подальшого вдосконалення чинного законодавства України та дотримання міжнародних вимог у

сфері правових обмежень свободи слова та інформації.

Питанням, пов'язаним з розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячено цілий ряд фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей з юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті досліджували Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, П. Бурдьє, Т. Ван Дейк, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Д. Макквейл, Т. Петерсон, Т. Роззак, Ф. Сиберт, В. Шрамм. В українській і російській юридичній науці проблематикою кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. Берзін, Р. Вереша, С. Головатий, Т. Лазутіна, С. Лихова, А. Марущак, Л. Костенко, О. Красильникова, Д. Кукушкін, Н. Кушакова та ін.

*Метою даного дослідження* є вивчення міжнародного досвіду з питань обмеження свободи слова та розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового забезпечення свободи слова в Україні**.**

*Завданням дослідження* є проведення правового аналізу чинного кримінального законодавства України та інших держав світу на предмет кримінально-правових обмежень свободи слова та інформації.

*Основний текст.* Аналіз визначеної групи кримінально-правових норм дозволяє здійснити їх умовний розподіл на дві основні групи. Перша група стосується обмежень щодо інформації з обмеженим доступом. Відповідно до чинного українського законодавства, інформація поділяється на відкриту і з обмеженим доступом. Закон України «Про інформацію» до інформації з обмеженим доступом відносить таємну, службову і конфіденційну інформацію. Неконтрольоване поширення зазначеної інформації, безумовно, призводить до заподіяння шкоди правам і свободам особистості, інтересам суспільства, держави в цілому. Тому обгрунтованим і практично тотожним є встановлення кримінальної відповідальності у країнах СНД за розголошення державної таємниці або шпигунство (ст. 111 КК України, ст. 166 КК Республіки Казахстан, ст. 358 КК Республіки Білорусь, ст. 338 КК Республіки Молдова, ст. 314 КК Грузії, ст. 276 КК РФ, ст. 119 КК Литовської республіки), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України, ст. 164 КК Грузії), розголошення таємниці усиновлення (ст. 155 УКК України, ст. 168 КК України, ст. 177 КК Рес-

публіки Білорусь, ст. 175 КК Грузії, ст. 204 КК Республіки Молдова), розголошення лікарської таємниці (ст. 178 КК Республіки Білорусь, ст. 144 КК Республіки Казахстан), порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК України, ст. 146 КК РФ, ст. 201 КК Республіки Білорусь, ст. 189 КК Грузії, ст. 191 КК Литовської республіки, ст . 185-1 КК Республіки Молдова), розголошення банківської або комерційної таємниці (ст. 202 КК Грузії, ст. 210 КК Литовської республіки, ст. 245-10 КК Республіки Молдова), розголошення комп'ютерної інформації (ст. 198 КК Литовської республіки), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК України, ст. 354 КК Грузії, ст. 316 КК Республіки Молдови), розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України, ст. 320 КК Грузії, ст. 125 КК Литовської республіки, ст. 344 КК Республіки Молдова).

Аналогічний підхід проглядається в законодавстві європейських держав. Так, беззаперечним є встановлення кримінальної відповідальності за збір, зберігання та розповсюдження таємної (секретної) інформації, що може заподіяти шкоду суверенітетові, національній безпеці, обороноздатності країни. Зазначена група злочинів, яка в КК України озаглавлена як злочини проти основ національної безпеки, є, з певними відмінностями, практично в кожному кримінальному кодексі будь-якої європейської країни. Зокрема, розділ другий КК ФРН «Зрада Вітчизні та загроза зовнішній безпеці», глава III КК Іспанії «Злочини проти національної оборони», глава III КК Франції «Про інші посягання на національну оборону», глава 12 КК Данії «злочини проти незалежності та безпеки держави», розділ I КК Голландії «Злочини проти безпеки держави», розділ 13 КК Швейцарії «Злочини та проступки проти держави та оборони держави» передбачають відповідальність за розголошення державної таємниці (§§ 95-97b КК ФРН, ст.ст. 598-603 КК Іспанії, ст. ст. 413-10 КК Франції, §§ 102, 107-109, 110 а КК Данії, ст.ст. 98, 98а, 98с КК Голландії, ст. 267 КК Швейцарії). При чому ст. 413-10 КК Франції та ч. 2 ст. 267 КК Швейцарії передбачають відповідальність саме за розголошення таємних даних широкій публіці (у тому числі засобами масової інформації). Також цікавим є факт встановлення відповідальності данським законодавцем за розголошення таємниці як у випадку, коли особа достовірно знає про таємний характер розповсюджуваної інформації, так і в ситуації, коли особа повинна була обґрунтовано передбачати її таємний характер.

Що стосується інших видів інформації (конфіденційної, служ-

бової, особистої), встановити системну єдність та відповідність не представляється можливим, навіть у межах кримінального законодавства окремої країни. Так, § 129 КК Данії передбачає кримінальну відповідальність за розголошення конфіденційної інформації, яка стосується процедур виборів або референдуму або перемовин, що здійснюються комісією або комітетом Уряду, § 152 конфіденційної інформації, отриманої у зв'язку з виконанням службових обов'язків, § 152b статистичної, а також торгової і підприємницької конфіденційної інформації. Кримінальний кодекс ФРН встановлює відповідальність лише за розголошення податкової таємниці (§ 355) та таємниці виборів (§ 107c). Відповідальність за розголошення виробничої, комерційної таємниці передбачена у нормі, що встановлює покарання за розголошення таємниці приватного життя (§ 203). Кримінальний кодекс Іспанії передбачає відповідальність за розголошення комерційної таємниці та порушення авторського права (ст. 270, 278), КК Швейцарії встановлює відповідальність за розголошення виробничої та комерційної таємниці (ст. 162). Низка кримінальних законів передбачає відповідальність за розповсюдження інформації, що перешкоджає здійсненню правосуддя. Так, кримінальний кодекс Франції передбачає відповідальність за тиск на судові органи шляхом публікацій (в тому числі за допомогою засобів масової інформації) коментарів до винесення кінцевого рішення по судовій справі (ст. 434-16). Кримінальний кодекс ФРН встановлює відповідальність за незаконне розголошення відомостей про судові розгляди (§ 353d) та публічну неправдиву підозру (§ 165).

У більшості досліджуваних кримінальних законах передбачені норми про відповідальність за порушення недоторканності особистого життя (ст. 157 КК Грузії, ст.ст. 167, 168 КК Литовської республіки, ст. 137 КК РФ, ст. 177 КК Республіки Молдова), таємниці листування, телефонних розмов (ст.ст. 159 КК Грузії, ст. 166 КК Литовської республіки, ст. 138 КК РФ, ст. 178 КК Республіки Молдова, ст. 203 КК Республіки Білорусь). Заслуговує окремої уваги встановлення грузинським законодавцем відповідальності за порушення таємниці приватних переговорів (ст. 158 КК Грузії). Слід зазначити, що дані обмеження стосуються не тільки діяльності ЗМІ, а й будь-яких інших учасників інформаційних відносин, а в окремих випадках тільки спеціальних суб'єктів, посадових осіб або осіб, які мають доступ до певної інформації. Усі вищезазначені кримінальні закони європейських країн містять як окремі норми, так і окремі розділи про злочини проти пра-

ва людини на недоторканість приватного життя, зокрема, розділ 15 КК ФРН «Порушення недоторканності і таємниці приватного життя», розділ X КК Іспанії «Злочини проти недоторканності приватного життя, право на особисте зображення та недоторканість житла», відділення I глави IV КК Франції «Про посягання на приватне життя людини», третій розділ КК Швейцарії «Злочинні діяння проти честі та в області таємниці і приватної сфери», глава 27 КК Данії «Злочини проти особистої честі та певних особистих прав», розділ XVII КК Голландії «Розголошення таємниці». Відповідно до встановлених обмежень, карається збір, зберігання, розповсюдження та використання приватної інформації про людину, її життя. Окремі країни встановлюють кримінальну відповідальність не тільки за розголошення конфіденційної інформації про особу, але й за порушення недоторканості власного образу (ст. 202 КК Іспанії, ст. 226-8 КК Франції), конфіденційності слова (§ 201 КК ФРН). Зазначені розділи також включають норми про відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (§ 202 КК ФРН), розповсюдження та використання засобів для негласного знятя інформації з ліній зв'язку та інші порушення права на недоторканість приватного життя (ст. 179s КК Швейцарії, ст. 226-3 КК Франції). Більшість країн конкретизує злочинне посягання на недоторканість приватного життя вчиненням його певним способом (за допомогою звуко-, аудіо-, відеозапису; § 201 КК ФРН, ст. 226-1 КК Франції, ст. 179q КК Швейцарії, ст. 197 КК Іспанії) або ж спеціальним суб'єктом (лікарем, службовою особою, адвокатом; § 203 КК ФРН). Таким чином, кримінальні закони європейських країн приділяють посилену увагу охороні права людини на недоторканість приватного життя, збереження та захисту конфіденційної інформації про людину, встановлення суттєвих перепон у публічному розповсюдженні засобами масової інформації певних відомостей про особу. До того ж, останнім часом в окремих країнах з'явилися норми про кримінальну відповідальність засобів масової інформації. Так, на підставі Федерального закону Швейцарії від 10.10.1997 р. були змінені приписи так званого кримінального права засобів масової інформації. Цим законом були реформовані, наприклад, норми про відповідальність засобів масової інформації (ст. 27), про захист даних (ст. 27bis), про порушення обов'язку засобів масової інформації надавати довідки (ст. 322), встановлена відповідальність про неперешкоджання кара-

ному опублікуванню (ст. 322bis) та ін. Статті 418-419 КК Голландії передбачають випадки відповідальності видавців засобів масової інформації за публікації кримінального характеру.

Другу групу кримінально-правових заборон складають норми, пов'язані із закликами (схилянням) до вчинення суспільно-небезпечних дій, що загрожують територіальній цілісності, громадській безпеці, здоров'ю населення або повідомлення (розповсюдження) інформації про такі дії. Зокрема, це публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій (ч. 2 ст. 109 КК України, ст. 341 КК Республіки Молдова, ст. 170 КК Республіки Казахстан, ст. 317 КК Грузії, ст. 122 КК Литовської республіки, ст. 280 КК РФ, ст. 361 КК Республіки Білорусь), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК України, ст. 233-1 КК Республіки Казахстан, ст. 279-2 КК Республіки Молдова, ст. 250-2 КК РФ), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову та національну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України, ст. 256 КК Грузії, ст. 274 КК Республіки Казахстан), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК України, ст. 255 КК Грузії, ст. 309 КК Литовської республіки, ст. ст. 273, 273-1 КК Республіки Казахстан, ст. 242 КК України, ст. 343 КК Республіки Білорусь) пропаганда війни (ст. 436 КК України, ст. 405 КК Грузії, ст. 157 КК Республіки Казахстан, ст. 140 КК Республіки Молдова, ст. 354 КК РФ), втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність (ст.ст. 304, 315, 323, 324 КК України, ст. 171 КК Грузії, ст.ст. 159-162 КК Литовської республіки, ст.ст. 131-132 КК Республіки Казахстан, ст.ст. 208-209 КК Республіки Молдова, ст.ст. 150-151 КК РФ). В європейських країнах також беззаперечним є встановлення відповідальності за пропагування культу насильства (§ 131 КК ФРН), жорстокості, розповсюдження порнографічних зображень (§ 184 КК ФРН, ст. 240b КК Голландії) тощо. Вказане стосується і питань відповідальності за схиляння і пропагування злочинної діяльності чи діяльності, що створює загрозу безпеці та громадському порядку. Так, можна виділити рішення німецького законодавця, який визнає підбурюванням до злочину дії особи, пов’язані з публічними закликами (на зборах або шляхом розповсюдження письмових матеріалів) до вчинення злочинних

дій (§ 111 КК ФРН). Ст. 133 КК Голландії встановлює відповідальність за розповсюдження публічних матеріалів, що сприяють вчиненню злочинних посягань. Це, в свою чергу, не виключає наявності спеціальних норм про відповідальність за заклики до вчинення окремих протиправних діянь, зокрема підбурювання до агресивної війни (§ 80a КК ФРН), розповсюдження матеріалів, що містять вказівки по скоєнню злочинів (§ 130a КК ФРН), за підбурювання до злочинів проти Конституції (ст. 473, 488 КК Іспанії), пропаганду дискримінаційних дій (ст. 137d КК Голландії).

Окремого розгляду заслуговує проблема криміналізації кримінальної відповідальності за наклеп і образу. Встановлення відповідальності за наклеп і образу істотно обмежує свободу слова і призводить до самоцензури ЗМІ. Останнім часом, представники міжнародних організацій постійно підкреслюють необхідність декриміналізації дифамації. Комітет ООН з прав людини, Спеціальний Доповідач ООН з питань свободи слова та вираження думок разом з колегами з ОБСЄ неодноразово висловлювали стурбованість з приводу існування кримінальної відповідальності за дифамацію та закликали держави «забезпечити подальше незастосування покарання у вигляді позбавлення волі» [1, с. 16]. Україна відмовилася від кримінальної відповідальності за образу та наклеп. Аналогічний шлях обрали законодавці Грузії та Молдови. Кримінальні закони Російської Федерації (ст. 128-1), Республіки Казахстан (ст.ст. 129-130), Литовської республіки (ст.ст. 154-155), Республіки Білорусь (ст.ст. 188, 189) навпаки, передбачають кримінальне покарання за зазначені дії. При цьому слід зазначити, що російський законодавець декриміналізувавши дифамацію у 2011 р, вже через незначний період часу знову ввів кримінальну відповідальність за наклеп [2]. Не залишає спроб і український законодавець прийняти закон про кримінальну відповідальність за наклеп [3]. На відміну від пострадянських країн, більшість країн Європи передбачає, а в окремих випадках достатньо сувору, кримінальну відповідальність за наклеп та образу, в тому числі, здійснені публічно, за допомогою засобів масової інформації (дифамацію). При цьому, існують як загальні норми про відповідальність за наклеп та образу, так і спеціальні, що передбачають відповідальність за образу певних осіб, зокрема, Федерального Президента (§ 90 КК ФРН), судової влади (ст. 434-34 КК Франції). В багатьох випадках посилення відповідальності пов'язано з публікацією образливих матеріалів у засобах масової інформації. Слід зазначити, що вказані норми притаманні не тіль-

ки кримінальним законам, що приймалися наприкінці XIX ст. та на початку XX ст., але й сучасним законодавствам, таким як кримінальні закони Франції та Іспанії.

*Висновки*. Проведений порівняльний аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн дає підстави стверджувати про суттєву подібність підходів до вирішення питань кримінально-правових обмежень свободи слова. Вказане стосується як законодавства пострадянських країн, так і кримінальних законів європейських держав. Схожими є не тільки норми, а й ідентичні проблеми, що виникають у застосуванні зазначених правових приписів, а тому є подібні помилки або неточності у формулюванні законодавчих норм, зокрема, стосовно відповідальності за порушення недоторканності приватного життя. Практично не визначається точний зміст і межі інформації, яка відноситься до приватного життя. У більшості країн обмежуються вказівкою на «відомості про приватне життя», «особисті і сімейні таємниці», «інші персональні відомості», «конфіденційну інформацію про особу». Практично, жоден із законів не містить норм щодо особливостей відповідальності за поширення суспільно значимої конфіденційної інформації, що стосується представників влади, інших посадових осіб.

В цілому ж, законодавство України у сфері кримінально-правових обмежень свободи слова відповідає сучасним вимогам свободи слова та міжнародним зобов'язанням в питаннях забезпечення діяльності засобів масової інформації.

**Література:**

1. Деніел Саймонс. Стисло про дифамацію: основні концепції законодавства про захист репутації / переклад Людмила Шитик. Видання інституту медіа права К., 2008 р. – 27 с.

2. УК РФ № 63-ФЗ от 13.06.1996 г. ред. от 3.02.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakonbase.ru/ugolovnyj-kodeks/. - Заг. с экрана.

3. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. - № 22. - ст. 801.